UDK 069.1:37.013.42:39

ETNOGRAFIK KO‘RGAZMALAR TASHKIL ETISHDA INTERAKTIV USULLAR: TA’LIM-TARBIYA JARAYONINI BOYITISH VA FANLARARO INTEGRATSIYA IMKONIYATLARI

Zoirova Yulduz Mansurovna,
“Termiz” davlat muzey-qo‘riqxonasi
San’at va etnografiya ilmiy bo‘limi yetakchi mutaxassisi

Zamonaviy jamiyatda muzeylar faqat moddiy va nomoddiy madaniy merosni saqlash hamda namoyish etish vazifasini emas, balki faol ta’lim va tarbiya funksiyasini ham bajarib bormoqda. Xalqaro muzeylar kengashi (ICOM) tomonidan 2022-yilda qabul qilingan muzey ta’rifida muzey jamiyat xizmatidagi, hamma uchun ochiq va inklyuziv, jamoalar ishtirokida faoliyat yurituvchi hamda ta’lim, zavq olish va bilim almashish uchun turli tajribalarni taqdim etuvchi institut sifatida tavsiflanadi [1]. Mazkur yondashuv etnografik ko‘rgazmalar uchun ayniqsa muhimdir. Chunki etnografik ekspozitsiyalarning asosiy mazmunini xalqning moddiy va nomoddiy madaniy merosi, jumladan, hunarmandchilik, urf-odatlar, marosimlar, an’anaviy bilimlar va ijrochilik amaliyotlari tashkil etadi [2].

Muzeylarning ta’limiy funksiyasi ortib borayotgani muzey pedagogikasiga oid tadqiqotlarda ham alohida ta’kidlanadi [3–5]. Ayniqsa, raqamli muhitda ulg‘ayayotgan yosh avlod uchun faqat passiv kuzatishga asoslangan an’anaviy ekskursiyalar har doim ham yetarli pedagogik samara bermasligi mumkin. Vitrinada namoyish etilayotgan buyum uning tarixiy, ijtimoiy va madaniy kontekstidan uzilgan holda qabul qilinsa, uning tarbiyaviy imkoniyati ham cheklanadi.

Shu nuqtayi nazardan, etnografik ko‘rgazmalarni interaktiv usullar asosida tashkil etish yoshlarning madaniy merosni faol o‘zlashtirishiga, tarixiy xotirasini mustahkamlashiga va milliy qadriyatlarga bo‘lgan munosabatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsadi etnografik ko‘rgazmalarni tashkil etishda interaktiv usullarning ta’limiy-tarbiyaviy imkoniyatlarini nazariy jihatdan asoslash va ularning fanlararo integratsiyani ta’minlashdagi ahamiyatini aniqlashdan iborat.

Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy-tavsifiy va tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi. Shunga muvofiq, interaktiv usullarni tasniflash, ularning pedagogik asoslarini ko‘rsatish, fanlararo integratsiya imkoniyatlarini aniqlash, ko‘rgazmalarni tashkil etish tamoyillari va samaradorlik mezonlarini belgilash vazifalari qo‘yildi.

Etnografik ko‘rgazmalarda ta’lim jarayoni bir nechta nazariy yondashuvlarga tayanadi. Birinchidan, konstruktivistik yondashuvga ko‘ra, tashrif buyuruvchi tayyor bilimni passiv qabul qiluvchi emas, balki o‘z tajribasi va mavjud tasavvurlari asosida

ma’no hosil qiluvchi faol subyektdir. G. Xayn muzeyni aynan shunday konstruktivistik ta’lim muhiti sifatida tavsiflaydi [6].

Ikkinchidan, D. Kolbning tajribaviy ta’lim nazariyasiga ko‘ra, bilim aniq tajriba, uni kuzatish va anglash, umumlashtirish hamda amalda sinab ko‘rish jarayonlarining uzviyligi asosida shakllanadi [7]. Shu jihatdan hunarmandchilik ustaxonasi, amaliy mashg‘ulot yoki tarixiy marosim elementlarini rekonstruksiya qilish o‘quvchiga nafaqat ma’lumot olish, balki uni amalda his etish imkonini beradi.

Uchinchidan, L. S. Vygotskiyning ijtimoiy o‘zaro ta’sir haqidagi qarashlari ko‘rgazma muhitidagi muloqotning ahamiyatini asoslaydi [8]. Gid, o‘qituvchi, hunarmand, madaniy meros tashuvchisi va tengdoshlar bilan hamkorlikdagi faoliyat o‘quvchining bilimni chuqurroq o‘zlashtirishiga yordam beradi.

J. Falk va L. Dirkingning muzeyda o‘rganishning kontekstual modeli ham etnografik ko‘rgazmalar uchun muhim nazariy asosdir. Ularning fikricha, muzeydagi ta’lim shaxsiy, ijtimoiy-madaniy va jismoniy kontekstlarning o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga keladi [9]. Etnografik ko‘rgazmada mazkur kontekstlar ayniqsa yaqqol namoyon bo‘ladi, chunki tashrif buyuruvchi ko‘pincha o‘z oilasi, mahallasi, hududi va tarixiy xotirasiga daxldor mavzuga duch keladi.

Etnografik ko‘rgazmalarda interaktiv usullarni mazmuni va pedagogik maqsadiga ko‘ra bir necha asosiy yo‘nalishga ajratish mumkin.

Birinchi yo‘nalish — **amaliy ustaxonalar va mahorat darslari**. Kulolchilik, kashtachilik, yog‘och o‘ymakorligi, milliy taomlar tayyorlash va boshqa an’anaviy hunarlarni usta rahbarligida amalda bajarish o‘quvchida amaliy ko‘nikma bilan bir qatorda mehnat va hunarga hurmatni shakllantiradi. Bunday mashg‘ulotlar meros tashuvchisi bilan yosh avlod o‘rtasida bevosita muloqotni ham ta’minlaydi.

Ikkinchi yo‘nalish — **o‘yin va kvestlar**. Ekspozitsiya bo‘yicha topshiriqli o‘yinlar, izlanish marshrutlari va milliy o‘yinlardan foydalanish o‘quvchilarning kuzatuvchanligini, jamoada ishlash ko‘nikmasini va bilim olish motivatsiyasini oshiradi.

Uchinchi yo‘nalish — **raqamli texnologiyalar**. QR-kodli axborot, audiogid, 3D-modellar, kengaytirilgan reallik (AR), virtual reallik va virtual ekskursiyalar etnografik materiallardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi. Bunday vositalar tashrif buyuruvchiga axborotni individual sur’atda o‘zlashtirish va muzeyga masofadan turib murojaat qilish imkonini beradi.

To‘rtinchi yo‘nalish — **teatrlashtirilgan usullar va tarixiy-madaniy rekonstruksiyalar**. Marosim, to‘y yoki bayram elementlarini rollarga bo‘lib namoyish etish, an’anaviy kiyimlarning nusxalaridan foydalanish orqali tarixiy-madaniy jarayonlarni jonli tasavvur qilish mumkin. Bunday usullar empatiya, estetik did va madaniy hodisalarning mazmunini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Beshinchi yo‘nalish — **ishtirokchilik loyihalari**. Tashrif buyuruvchilarning oilaviy tarixlari, og‘zaki tarix namunalari, mahalliy an’analar haqidagi hikoyalari yoki oilada saqlanayotgan buyumlar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni yig‘ish ko‘rgazmani

jamoaviy bilim yaratish maydoniga aylantiradi. N. Saymon ishtirokchilik muzeyining hissa qo‘shuvchi, hamkorlikdagi va birgalikda yaratuvchi modellarini ajratib ko‘rsatadi [10]. Etnografik ko‘rgazmalar uchun, ayniqsa, birgalikda yaratish modeli muhimdir, chunki mahalliy jamoa o‘z madaniy merosining faqat tomoshabini emas, balki uning faol ishtirokchisi va hammuallifiga aylanadi.

Shu bilan birga, interaktivlik muzey fondidagi asl buyumlarga zarar yetkazish hisobiga amalga oshirilmasligi kerak. Tegib ko‘rish yoki amaliy foydalanish uchun replikalar, maxsus o‘quv to‘plamlari va raqamli nusxalardan foydalanish maqsadga muvofiq.

Interaktiv usullarning muhim jihati shundaki, qadriyatlar o‘quvchiga tayyor xulosa shaklida berilmaydi, balki shaxsiy tajriba orqali anglanadi. Masalan, o‘quvchi hunarmandning ish jarayonini bevosita kuzatib yoki uning oddiy elementini o‘zi bajarib ko‘rganda, hunarmandchilikning murakkabligi va estetik qiymatini chuqurroq his qiladi.

Oila yoki mahalla an’analari haqidagi hikoyalarni yig‘ish va yozib borish esa avlodlar o‘rtasidagi madaniy bog‘liqlikni anglashga yordam beradi. Natijada milliy madaniyatga hurmat, o‘z hududi va tarixiga mehr, kattalarga hurmat, mehnatsevarlik hamda boshqa xalqlar madaniyatiga nisbatan bag‘rikenglik kabi fazilatlar shakllanadi.

Etnografik ko‘rgazmalarning yana bir muhim tarbiyaviy imkoniyati madaniy xilma-xillikni anglash bilan bog‘liq. Turli hudud va xalqlarning urf-odatlarini qiyosiy o‘rganish orqali o‘quvchi madaniyatlarning o‘ziga xosligini tushunadi va ularni qarama-qarshi qo‘yish emas, balki o‘zaro hurmat asosida baholash ko‘nikmasini egallaydi.

Etnografik ko‘rgazma tabiatan fanlararo ta’lim uchun qulay makondir. Undagi bitta eksponatning o‘zini turli fanlar nuqtayi nazaridan o‘rganish mumkin.

Tarix fani bilan bog‘liqlik ashyolarning yaratilish davri, hududi va ijtimoiy vazifasini o‘rganishda namoyon bo‘ladi. Tasviriy san’at va san’atshunoslik nuqtayi nazaridan naqsh, bezak, rang va kompozitsiya tahlil qilinadi. Geografiya va ekologiya fanlari orqali xomashyo manbalari, hududning tabiiy sharoiti, iqlimi, xo‘jalik yuritish xususiyatlari va tabiiy bo‘yoqlardan foydalanish masalalari o‘rganiladi.

Ona tili, adabiyot va folklorshunoslik bilan bog‘liq holda hunarmandchilikka oid atamalar, maqollar, topishmoqlar, qo‘shiqlar va rivoyatlar tahlil qilinishi mumkin. Matematika fanida naqshlarning geometrik tuzilishi, simmetriyasi, proporsiyasi va takrorlanish qonuniyatlari o‘rganiladi. Texnologiya fanida esa buyumning tayyorlanish jarayoni, xomashyo va asbob-uskunalar, mehnat ketma-ketligi tahlil qilinadi. Axborot texnologiyalari bilan integratsiya esa eksponatlarni raqamlashtirish, 3D-modellar yaratish va virtual ekspozitsiyalar tashkil etishda namoyon bo‘ladi.

Masalan, “An’anaviy kulolchilik” mavzusi doirasida hunarning tarixiy rivojlanishi tarix fani, loy va sir tarkibi kimyo, buyum tayyorlash texnologiyasi texnologiya, naqsh va kompozitsiya tasviriy san’at, geometrik shakllar esa matematika fani bilan bog‘langan holda o‘rganilishi mumkin. Bunday yondashuv o‘quvchiga

bilimlarni alohida fanlar doirasidagi parchalar sifatida emas, balki o‘zaro bog‘langan yaxlit tizim sifatida anglash imkonini beradi.

Ko‘rgazma asosida dars tashkil etish modeli

Muzey pedagogikasi tajribasiga asoslanib, etnografik ko‘rgazmadan ta’lim jarayonida foydalanishni uch bosqichli model asosida tashkil etish mumkin.

Birinchi bosqich — tayyorgarlik bosqichi. Bu bosqich maktab yoki oliy ta’lim muassasasida tashkil etiladi. O‘quvchilar mavzu bilan tanishtiriladi, savollar shakllantiriladi va muzeydagi faoliyat uchun topshiriqlar belgilanadi.

Ikkinchi bosqich — ko‘rgazma bosqichi. O‘quvchilar muzey ekspozitsiyasi bilan bevosita tanishadi, amaliy ustaxona, kvest, rekonstruksiya yoki raqamli vositalar orqali faol ishtirok etadi. Bu bosqichda muzey xodimi, o‘qituvchi va hunarmandning hamkorligi muhim ahamiyatga ega.

Uchinchi bosqich — yakuniy bosqich. O‘quvchilar olgan bilim va taassurotlarini refleksiya, mini-loyiha, ijodiy ish yoki taqdimot orqali umumlashtiradi. Shu tariqa muzeyga tashrif bir martalik ekskursiya emas, balki o‘quv jarayonining uzviy qismiga aylanadi.

Interaktiv etnografik ko‘rgazmalarni loyihalashda bir qator muhim tamoyillarga amal qilish lozim. Avvalo, ilmiy asoslanganlik ta’minlanishi kerak. O‘yin va ko‘ngilochar elementlar ilmiy mazmunni soddalashtirib yoki buzib yubormasligi zarur.

Ikkinchi muhim tamoyil — auditoriyaga moslik. Topshiriqlar mazmuni tashrif buyuruvchilarning yoshi, bilim darajasi va qiziqishlariga qarab tabaqalashtirilishi lozim. Shuningdek, madaniy sezgirlik va hamkorlik tamoyiliga amal qilish, marosimlar va an’anaviy bilimlarni ularning tashuvchilari — ustalar, keksalar va mahalliy jamoalar bilan hamkorlikda namoyish etish maqsadga muvofiq.

Inklyuzivlik ham alohida ahamiyatga ega. Imkoniyati cheklangan tashrif buyuruvchilar uchun audio materiallar, taktil nusxalar va qulay harakatlanish imkoniyatlari yaratilishi lozim. Shu bilan birga, muzey fondining xavfsizligi ta’minlanishi va ko‘rgazma yakunida tashrif buyuruvchining o‘z tajribasi haqida fikr yuritishi uchun refleksiya bosqichi tashkil etilishi kerak.

Interaktiv ko‘rgazmalarning samaradorligini aniqlashda kuzatuv, tashrifdan oldingi va keyingi qisqa so‘rovnomalar, refleksiv yozuvlar, takroriy tashriflar ko‘rsatkichi va pedagoglarning fikrlaridan kompleks foydalanish mumkin. Bunday baholash nafaqat ko‘rgazmaning ta’limiy samarasini aniqlash, balki kelgusidagi ekspozitsiyalarni takomillashtirish uchun ham muhim ma’lumot beradi.

Amaliyotda moddiy-texnik bazaning yetarli emasligi, muzey xodimlarining muzey pedagogikasi va raqamli texnologiyalar bo‘yicha malakasini oshirish zarurati hamda ko‘ngilochar elementlarning ilmiy mazmundan ustun kelishi kabi muammolar uchrashi mumkin. Mazkur muammolarni muzey va ta’lim muassasalari o‘rtasidagi tizimli hamkorlik, xodimlar malakasini oshirish va ilmiy-metodik materiallarni takomillashtirish orqali bartaraf etish mumkin.

Interaktiv usullardan foydalanish etnografik ko‘rgazmani passiv namoyish maydonidan faol ta’lim va tarbiya muhitiga aylantirish imkonini beradi. Bunday yondashuv o‘quvchilarning bilimni tajriba orqali o‘zlashtirishini ta’minlab, milliy qadriyatlarga hurmat, tarixiy xotira, madaniy o‘zlikni anglash va mehnatga ijobiy munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Etnografik ko‘rgazmalarning muhim afzalliklaridan biri ularning fanlararo xususiyatga egaligidir. Bitta eksponat asosida tarix, san’at, geografiya, texnologiya, matematika, til va axborot texnologiyalari fanlarini o‘zaro bog‘lash mumkin. Natijada o‘quvchi madaniy merosni alohida ma’lumotlar yig‘indisi sifatida emas, balki tarix, turmush, san’at, mehnat va qadriyatlarni birlashtiruvchi yaxlit hodisa sifatida anglaydi.

Ko‘rgazma asosida taklif etilgan uch bosqichli model — tayyorgarlik, faol ishtirok va yakuniy refleksiya — muzey va ta’lim muassasalari hamkorligini tizimlashtirish hamda muzey tashrifini ta’lim jarayonining uzviy qismiga aylantirish imkonini beradi.

Kelgusida interaktiv etnografik ko‘rgazmalarning ta’limiy va tarbiyaviy samaradorligini aniq mezonlar asosida empirik o‘rganish, turli yosh guruhlarida tajriba-sinov ishlarini olib borish hamda muzey va ta’lim muassasalari hamkorligining barqaror modellarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. ICOM. Museum Definition (adopted at the Extraordinary General Assembly, Prague, 24 August 2022). Paris: International Council of Museums, 2022.

2. UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris, 2003.

3. Столяров Б. А. Музейная педагогика: история, теория, практика. М.: Высшая школа, 2004.

4. Юренева Т. Ю. Музееведение. М.: Академический Проект, 2006.

5. Hooper-Greenhill E. Museums and the Interpretation of Visual Culture. London: Routledge, 2000.

6. Hein G. E. Learning in the Museum. London: Routledge, 1998.

7. Kolb D. A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1984.

8. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

9. Falk J. H., Dierking L. D. The Museum Experience Revisited. Walnut Creek, CA: Left Coast Press, 2013.

10. Simon N. The Participatory Museum. Santa Cruz, CA: Museum 2.0, 2010.